

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ: КОНСТРУЮВАННЯ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

© Наталія ПОТАР

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-3](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-3)

Актуальність дослідження конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності визначається тим, що ідентичність є одним з базових ресурсів легітимації державних стратегій регіональної взаємодії. В умовах агресивної політики Росії, її імперського ревізіонізму та постійних викликів безпеці, Україна опинилася в ситуації, коли її політичне та культурне самопозиціонування має значення для забезпечення стійкості внутрішнього політичного поля та ствердження європейської ідентифікаційної моделі у цифілізаційному вимірі. Перманентна геополітична турбулентність останніх років створює умови, коли ідентичність національної держави набуває статусу інструменту самозбереження через інтеграцію у європейське політичне поле. Простір Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЕ) для України є простором, де ідентичність конструюється через практики подолання пострадянських

синдромів розуміння політичного, формування нових принципів солідарності, спільних безпекових позицій та інституційних форматів співпраці, що дозволяють стверджувати належність до європейського політичного поля та протистояти зовнішнім загрозам. У цьому контексті дослідження процесів конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності (далі – ЦСЕ-ідентичності) України є необхідним для розуміння того, як відбувається переозначення історичних наративів, трансформація політичних дискурсів та закріплення нових символічних ресурсів, як Україна через конструювання ЦСЕ-ідентичності формує нову модель стратегічного партнерства з державами регіону, закріплює власну суб'єктність та визначає своє місце у системі міжнародних відносин.

Політологічний дискурс геополітичної ідентичності. У науковому політологічному дискурсі виокремлюють два принципово різні підходи до осмислення ідентичності: субстанціалістський та конструктивістський. Перший ґрунтується на уявленні про сталі, майже біологічно зумовлені характеристики, що визначають належність до певної спільноти: кровні зв'язки, мова, релігія, звичаї, історична територія, колективна пам'ять. Цей підхід може доходити до редукції ідентичності до кліматичних умов, харчових звичок чи географічних факторів, які формують незмінні прояви ідентичності. Така модель передбачає відносну стабільність ідентичності, а будь-яке порушення її елементів маркується як загроза руйнуванню цілісної ідентифікаційної моделі, і ширше – соціальної системи¹. Конструктивістська перспектива, навпаки, заперечує ідею сталості та шукає джерела ідентичності у взаємодії індивідів, у процесах комунікації та соціальних практиках. Звідси випливає її мінливий, динамічний характер: ідентичність постає як результат неперервного процесу конструювання, що нагадує спіральний рух, де кожен новий рівень досягається через розв'язання дихотомій та вибір певних маркерів ідентичності, актуальних тут і зараз. На наступному етапі відбувається порівняння вже сформованих сутностей і їхнє переосмислення, що може привести до повернення до вихідної точки, але з новим набором характеристик². Таким чином, конструктивістська модель демонструє відкритість ідентичності, її здатність до постійної трансформації, тоді як субстанціалістська підкреслює стабільність і тяглість.

У політичному вимірі ця дихотомія в осмисленні ідентичності має особливе значення, адже дозволяє пояснити синергію прагнення до збереження традиційних форм ідентичності і потреби в адаптації до нових соціальних, культурних

¹ Szwed R. Konstruowanie tożsamości europejskiej. Dylematy tożsamości zbiorowych przyczynek do rozważań nad tożsamością ukraińską, polską i europejską. Red. R. Szwed. Lublin, 2007. S. 161–163.

² Ibid. S. 319–321.

та геополітичних викликів. Відтак, ідентичність постає не як статичне культурне ядро, а як процес постійного творення смислів, що формується у суперечках, дискусіях та переговорах. Вона є радше *становленням*, ніж *буттям*, адже не належить нам як готовий ресурс, а щоразу вибудовується заново. Такий підхід дозволяє зрозуміти, чому ідентичність часто видається фрагментарною, непослідовною та залежною від конкретного історичного чи соціального контексту. Її конструювання завжди відбувається через співвідношення з *Іншим*, через якого ми визначаємо власні уявлення та цінності. Як слушно зазначав Ф. Барт, «сутність ідентичності визначається кордонами»³, тобто тим, що відділяє нас від *Інших*, але водночас і тим, що створює можливість для зв'язків та взаємодії. У цьому полягає подвійність процесу ідентифікації: він одночасно формує чіткі та розмиті межі, а також вибудовує канали комунікації й солідарності.

Ідентичність національної держави, будучи множинною, мінливою, соціально конструйованою, динамічною, пов'язаною з історичним і політичним контекстами та стратегіями політичних акторів у системі міжнародних відносин, переважно залежить від того, на яких принципах і сукупності яких акторів вона конструюється, в якому геополітичному просторі стверджується та функціонує⁴. Сталість ідентифікаційних моделей Української держави набула особливої актуальності в контексті масштабної агресії з боку Росії, яка на тлі збереження пострадянських моделей організації інститутів влади, інертних за своєю суттю та орієнтованих на відтворення неоімперських наративів, а не на демократичну трансформацію, є загрозою державності України.

Предмет дослідження – Центрально-східноєвропейська ідентичність України в умовах геополітичної турбулентності – спонукає до визначення з концептуальними рамками двох категорій: ідентичність та Центрально-Східна Європа (далі – ЦСЕ), які є ключовими у дослідженні стратегії конструювання сталої та відтворюваної моделі ЦСЕ-ідентичності України. Геолокальна ідентичність позиціонується і сприймається науковим співтовариством передусім, як соціальний конструкт, прямо пов'язаний і, водночас, залежний від інституційних характеристик та параметрів взаємодії з іншими політичними акторами, які конструюють та відтворюють ідентичність в даному політичному полі. Тому дослідницький потенціал категорії *ідентичність* визначається нами в рамках конструктивістської

³ Barth F. Boundaries and connections. *Signifying identities: Anthropological perspectives on boundaries and contested values*. A. P. Cohen (Ed.). New York: Routledge, 2000. P. 19.

⁴ Rotar N. Wymiar bezpieczeństwa w dyskursie o europejskiej tożsamości Ukrainy. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2017. No. 2. S. 81–82.

парадигми, зокрема, в межах методологічних позицій А. Вендта⁵, який позиціонує держави в статусі основних суб'єктів світової політики, маркує їх як самоорганізовані утворення, побудовані на внутрішніх дискурсивних практиках окремих осіб та соціальних груп. Будучи конструктами, що існують у колективному знанні багатьох людей, держави не залежать від думок та ідей будь-якої однієї людини, а наділені *корпоративною ідентичністю суверенного актора*, не прив'язаної до взаємодії з іншими державами⁶. Важливим методологічним принципом розуміння ідентичності держави є положення А. Вендта про те, що вона конструюється з опертям на внутрішньополітичні процеси, відтак, може змінювати зовнішньополітичні інтереси держав незалежно від характеру взаємодії в системі міжнародних відносин⁷. Застосовна до сутнісних характеристик ЦСЄ-ідентичності України, ця ідея дозволяє визначити, яким чином сукупність внутрішньополітичних потреб та зовнішньополітичних імпульсів, відображених в ідентичностях громадян та політичних еліт, впливає на процес інтеграції до регіонального політичного поля ЦСЄ.

Опираючись на принципи конструктивістської парадигми дослідження ЦСЄ-ідентичності України, нами були виділені три змінні, що дозволяють визначити основні характеристики стратегії її конструювання в умовах геополітичної турбулентності: (1) структурний контекст як система загальноприйнятих базових цінностей, що сприяє формуванню спільного для держав ЦСЄ-регіону розуміння його сутності, завдань та функцій; (2) системні процеси, що відображаються у встановленні динамічної щільності взаємодії та транснаціональному зближенні норм та цінностей, що підтримуються більшістю населення держав ЦСЄ; (3) стратегічні процедури як співробітництво, що трансформує спільне для всіх учасників знання про політичне, яке впливає на сталість ЦСЄ-ідентичності. Стратегічні процедури, як основа процесу еволюційного формування ЦСЄ-ідентичностей, мають два обмеження: по-перше, процес еволюції є поступовим та повільним, а по-друге, він припускає, що політичні актори не ідентифікують один одного в негативній конотації. Проте, актори системи міжнародних відносин завжди мають можливість *планування Іншого* та визначення його ролей щодо себе, що провокує неперервність динамічних змін ідентифікаційної матриці. Навмисна трансформація *Іншого* мотивується зникненням консенсусу

⁵ Wendt A. Collective identity formation and the international state. *American political science review*. 1994. Vol. 88 (2). P. 384–396.

⁶ Wendt A. Social theory of international politics. *Cambridge Studies In International Relations*. 2003 Vol. 67. P. 207–209, 224–226.

⁷ Ibid. P. 235–236.

щодо зобов'язань та ідентичності, що з часом починає супроводжуватися критичним аналізом уявлень про *Іншого* в системі *Ми – Вони*, про структури взаємодії, завдяки яким існував консенсус і який поступово трансформується на необхідність змінити ідентичність та інтереси *Інших* з метою підтримки стабільності системи взаємодії⁸.

Варто зауважити, що ЦСЄ-ідентичність держав регіону в умовах геополітичної турбулентності, запущеної, зокрема, і російською агресією проти України, актуалізує значення категорій *кордон* та *простір* у сучасних міжнародних відносинах, саме в ідентифікаційному, а не лише в їх правовому значенні. У конструктивістських інтерпретаціях територія, обмежена кордонами, залишається одним із ключових елементів, що визначають існування держави. Як наголошує О. Вендт, без території немає держави, адже вона є місцем, у якому закріплюється політична суб'єктність. Його концепт *спільного наративу* перегукується з андерсонівським баченням нації як уявної спільноти, що постійно уявляє власне існування. У цьому процесі територія виступає не лише як матеріально окреслений простір із чіткими кордонами, але й як символічна категорія, тобто уявлена територія, що формує відчуття належності та ідентичності. Р. Вокер, обґрунтовуючи символічне значення кордонів, вказує на те, що будь-яка «суб'єктність виробляє свій зовнішній світ»: «Ми знаходимося тут, ви там, вони ще десь. Ми можемо впустити вас до себе, а їх буде відправлено додому. Кожен повинен знати своє місце, не тільки в ієрархіях статусів, класів та соціальних порядків, а й у територіальному просторі»⁹. Залучена нами методологічна позиція Р. Вокера дозволить досить чітко визначити місце та значення України для символічних меж ідентичності ЦСЄ-регіону.

У випадках експансивної політики держав цей символічний вимір може трансформуватися у концепцію *життєвого простору*, здобуття якого стає виправданням агресії та війни, як це було у німецькій доктрині *Lebensraum* та є в російській геополітичній доктрині «руського міра». Таким чином, територія у конструктивістському підході постає як фізичний ресурс та соціально-політична конструкція, що визначає легітимність держави, її ідентичність та потенціал до конфлікту чи співпраці¹⁰. Концепт *життєвого простору*, що в історії великих держав реалізовувалася через експансію та завоювання, у випадку малих і середніх держав трансформується у більш символічні форми. Вони прагнуть утвердити

⁸ Wendt A. Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*. 1992. Vol. 46 (2). P. 398–400.

⁹ Walker R. B. J. The Doubled Outsides of the Modern International. *Ephemera*. 2006. Vol. 6 (1). P. 57.

¹⁰ Abrahamsson C. On the genealogy of *Lebensraum*. *Geographica Helvetica*. 2013. Vol. 68. P. 37–44.

власну значущість у міжнародних відносинах не стільки завдяки матеріальним ресурсам, скільки через ідентифікаційні кампанії, що апелюють до *уявлених територій*, позитивно сприйнятих у глобальній спільноті. Така стратегія дозволяє їм позиціонувати себе як частину регіонів, які асоціюються з бажаними цінностями, і тим самим підвищувати власний статус. У конструктивістському розумінні це означає переформулювання колективної ідентичності: держава здійснює символічний зсув у геополітичному просторі, інтегруючи у свій дискурс цінності регіону, до якого прагне належати. Саме у цьому контексті Е. Адлер, розвиваючи ідею *уявних спільнот безпеки*, наголошує, що територіальна природа держав не виключає розширення їхнього Я через включення інших держав у колективні інтереси. У такому випадку кордони набувають нового значення, вони залишаються маркерами відмінності, але водночас вбудовують державу у ширші *пізнавально виокремлені регіони*, де співпраця стає засобом досягнення спільних цілей¹¹. Тобто, якщо територіальні межі залишаються незмінними, їхнє соціальне значення може змінюватися, що відкриває можливість символічного пересування держави, як це сталося після 1989 р., коли низка країн здійснила перехід від Сходу до Заходу Європи. У такий спосіб простір у міжнародних відносинах постає як динамічна конструкція, що визначає ідентичність та стратегічні орієнтири держав.

Центрально-Східна Європа як простір формування матриці регіональної ідентичності

Поняття *Центрально-Східна Європа* увійшло до академічного дискурсу завдяки польському історикові О. Галецькому. Його перша публічна інтерпретація цього терміну прозвучала у 1923 р. на міжнародному конгресі істориків у Брюсселі¹². Зауважимо, що О. Галецький був не лише теоретиком, він виступав як експерт польської делегації на Паризькій мирній конференції 1919 р., де лобював ідею створення політичного союзу Польщі, Литви та України як нової моделі регіональної інтеграції після Першої світової війни. Системне бачення Центрально-Східної Європи О. Галецький розробив пізніше, у 1950-х роках. У своїй праці «Історія Європи: її кордони і поділи»¹³, він запропонував цілісну інтерпретацію регіону як простору, де перетинаються цивілізаційні, культурні та політичні лінії поділу. Цей підхід був досить новаторським, адже він виходив

¹¹ Adler E. Imagined (Security) Communities. Cognitive Regions in International Relation. *Millennium. Journal of International Studies*. 1997. Vol. 26 (2). P. 249–277.

¹² Halecki O. Federalism as an Answer. *Annals of american academy of political and social science*. 1948. Vol. 258. P. 66–69. URL: <https://www.jstor.org/stable/1027741>

¹³ Halecki O. *The Limits and Divisions of European History*. University of Notre Dame Press. 1962, 262 p.

за межі традиційної географічної класифікації, пропонуючи бачення ЦСЄ як особливого історико-політичного феномену. У цьому контексті регіон поставав не як периферія Заходу чи Сходу, а як самостійний простір із власною логікою розвитку, конфліктів та інтеграційних прагнень.

Концепт О. Галецького про регіональну структуру Європи починався з фундаментального питання: як слід трактувати Росію у європейському контексті. Учений наголошував, що включення Росії до складу Європи змінює традиційну трискладову регіональну модель європейського континенту на модель з чотирьох регіональних сегментів. Такий підхід мав цивілізаційне значення, адже ставив під сумнів усталене уявлення про *Східне* як чужорідне, чи навіть антагоністичне, щодо *Західного*, тобто істинно європейського. О. Галецький запропонував розглядати ЦСЄ як окремий регіон, що охоплює держави на північ від Дунаю – від Греції до Фінляндії, між Скандинавією, Німеччиною та Італією. У цьому просторі він виокремлював Польщу як ключову країну, що мала вирішальне значення як у географічному, так і в історичному вимірі. Особливу увагу він приділяв періоду династії Ягеллонів, коли Польща фактично стала центром «федеративного» утворення, що включало Богемію, Угорщину, румунські князівства, Литву, Латвію, частину Естонії та сучасні Україну й Білорусь (але, якщо Україна та Білорусь перебували в політичній залежності від Росії, їх варто класифікувати як частину Східної Європи). Разом з тим, історичні та культурні зв'язки України та Білорусі з ЦСЄ-регіоном свідчать про належність саме до цієї ширшої цивілізаційної спільноти¹⁴. Таким чином дослідник підкреслив динамічність і неоднозначність регіональної ідентичності, яка залежала не лише від географії, а й від політичних процесів та історичних союзів. Його спроба подолати бінарну ідентифікаційну опозицію *Схід* – *Захід*, здійснювалася через маркування ЦСЄ як регіонального простору, де взаємодія культур і політичних традицій генерує специфічну модель розвитку та відповідну сукупність ідентифікаційних маркерів. Тобто, концепт О. Галецького виводив розуміння регіональної ідентичності за межі дихотомічного протиставлення Сходу та Заходу на основі маркерів історичної та політичної динаміки.

Поняття *ЦСЄ* досить часто використовується як синонім поняття *Центральна Європа*, подекуди дослідники використовують їх як взаємозамінні, не вдаючись до обґрунтування мотивації їх одночасного використання. А. Кола наголошує, що попри змістовий та контекстуальний перетин, їх не слід ототожнювати: «Центрально-Східна Європа – це термін, який використовують

¹⁴ Halecki O. *Historia Europy – jej granice i podziały*. Lublin: Wydawnictwo Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2002. S. 131–132.

переважно історики ... З одного боку, цей термін відмежовується від німецької Mitteleuropa, а з іншого – чітко вказує на Схід»¹⁵. Науковець привертає увагу, що польські дослідники, які використовують цей термін, є виразниками настроїв польського прикордоння та ностальгії, адже ця ідея є чужою для чехів, які не відчують зв'язку зі Сходом Європи. Водночас, для багатьох цей термін використовується для маркування країн, які утворилися з розпадом соціалістичного табору: «Після Другої світової війни назвою Центрально-Східна Європа охоплювали всі країни, розташовані між Скандинавією, Німеччиною, Італією та Радянським Союзом, включаючи Австрію та НДР. [...] До Центрально-Східної Європи, окрім Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, належать країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), країни колишньої Югославії (Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина), а також Румунія, Болгарія та Албанія. Історично Центрально-Східна Європа також включає західні частини Білорусі та України»¹⁶. Ця дослідницька позиція є показовою в тому, як артикуляція геополітичної ідентичності під час конструювання простору засобами зовнішньої політики держави перетворює нейтральні власні назви на емоційно та аксіологічно навантажені означення, що позначають певні концептуальні системи, світоглядні концепції та геополітичні проекти, які «стають носіями цінностей та антицінностей»¹⁷.

Одним з виразних прикладів є політична концепція Міжмор'я, що є однією з найбільш дискусійних, «її пов'язують з геополітичним проектом Юзефа Пілсудського щодо заміни Австро-Угорської монархії на федерацію або об'єднання держав, розташованих між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями. Ця концепція мала стати противагою сильному впливу Росії та Німеччини, однак, вона [...] не набула популярності серед наших (польських – Авт.) східних сусідів, оскільки вони були схильні вбачати в її основі ідею, яка, хоч і не прямо, але сприяла зміцненню польського панування в регіоні»¹⁸. Ідея Міжмор'я, як ідея геополітичного лідерства Польщі в ЦСЄ-регіоні, відродилася у 1950-х роках у концепції Україна – Литва – Білорусь, оприлюдненої Ю. Мерошевським та Є. Гедройцем. У подальших інтерпретаціях регіональної проблематики дослідники метафорично наголошували, що ключ до успішного діалогу з Росією лежить саме через

¹⁵ Kola A. F. Między Europą Środkową a Europą Środkowo-Wschodnią. *Tygiel Kultury*. 2006. Vol. 4/6. P. 5.

¹⁶ Bański J. Polska i Europa Środkowo-Wschodnia w koncepcjach podziału Europy. *Problematyka geopolityczna ziem polskich*. P. Eberhardt (red.). Warszawa: PAN IgiPZ, 2008. P. 12.

¹⁷ Nalewajk Ż. Międzymorze? Europa Środkowo-Wschodnia? Mitteleuropa? Europa Środkowa? – palimpsest idei. *Tekstualia*. 2008. Vol. 1 (12). P. 5.

¹⁸ Ibid.

Україну, яка виступає своєрідним посередником і простором випробування для польсько-російських відносин: «Пошук довіри до східних сусідів Польщі за щирими намірами поляків дозволить відновити відносини між Польщею та Росією [...] ми не пропонуємо польсько-української федерації, не кажучи вже про нову експедицію до Києва. Але образно кажучи, перемогти у Росії ми можемо лише в Україні»¹⁹ Дискурс про «перемогу в Росії через Україну» слід розуміти не буквально, а як концептуальну рамку, що підкреслює значення України для формування балансу сил у ЦСЄ.

Процес конструювання ЦСЄ-ідентичності відновився в другій половині 1980-х років, з появою есе Т. Еша, присвяченого перспективам політичних змін в соціалістичній Європі. Опираючись на поняття *Центральна Європа*, Т. Еш ставить питання: «Чи не є спільність, яку я намагався описати, зрештою, лише побічним продуктом спільного безсилля? Чи не залежить існування уявної Центральної Європи від існування реальної Східної Європи?»²⁰ та пропонує відповідь: «ця нова Центральна Європа є лише ідеєю. Її ще не існує. Є Східна Європа – частина Європи, яка перебуває під військовим контролем Радянського Союзу. Нову Центральну Європу ще треба створити. Цього не досягти простим повторенням [...] модного гасла або культивуванням нового міфу. Для того, щоб термін *Центральна Європа* набув реального змісту, дискусія повинна перейти з площини декларативних, сентиментальних і магічних заяв у площину тверезого і чіткого аналізу як справжньої історичної традицією автентичних умов, що панують у Центральній і Східній Європі, які містять стільки ж відмінностей, скільки і спільних рис»²¹.

Таким чином, ЦСЄ постає не лише як геополітичний простір, а й як символічна конструкція, що живиться міфологічними та культурними наративами. Саме поняття регіону неодноразово набувало міфізованих форм і на рівні інтелектуальних спроб вибудувати власну ідентичність, і на рівні літературних інтерпретацій, в яких домінували абстрактні категорії на кшталт *долі* чи *історичної місії*. У цьому сенсі ЦСЄ-регіон одночасно постає як відповідь на виклики політичного порядку по Другій світовій війні та соціокультурний образ, що формується поза політичним прагматизмом. Польський дослідник М. Масловський вважає, що дискусії про ЦСЄ-ідентичність необхідно розгортати крізь призму конкретних історичних контекстів, що сформували спільні структурні риси регіону. Зокрема, йдеться про історію народів, що історично

¹⁹ Mieroszewski J. *Modele i praktyka*. Paryż: Instytut Literacki, 1970. S. 25–29.

²⁰ Ash T. G. Czy Europa Środkowa istnieje? *Pomimo i wbrew: eseje o Europie Środkowej*. Londyn: Polonia, 1990. S. 193.

²¹ Ash T. G. Op. cit. S. 196.

належали до королівств Чехії, Угорщини та Польщі, а також литовців, білорусів, українців, хорватів і румунів: «всі вони пройшли, після тривалого періоду політичного небуття і після Другої світової війни, через періоди гноблення: нацистської та радянської окупації; всі вони тяжіли до Заходу»²². Тобто, саме історичне минуле сформувало символічне сприйняття ЦСЄ-регіону як простору, де історичні травми поєднуються з пошуком ідентичності, а культурні міфи переплітаються з політичними реаліями.

Хоча поняття ЦСЄ й досі не має остаточної дефініції, воно маркується дослідниками через низку характерних ознак, що дозволяють зрозуміти його як політико-культурний феномен. Йдеться про складні та багатшарові національно-культурні ідентичності, які нерідко формують своєрідні «стани свідомості» народів регіону. Важливим є також постулат регіоналізму, що інтерпретується по-різному, але завжди підкреслює прагнення до внутрішньої єдності та водночас до збереження відмінностей. Однією з ключових рис є віра в провідну роль Західної Європи у глобальних міжнародних відносинах, яка задає орієнтири для політичного та культурного розвитку. Паралельно існує переконання у винятковій місії поляків у ЦСЄ-просторі, що відображає історичну пам'ять про їхню роль у регіональних інтеграційних процесах, покликаних долати конфлікти та створювати нові форми співпраці. Водночас регіон характеризується непримирними історичними спогадами, які формують різні національні наративи та закріплюють відмінності у колективній пам'яті. Важливим чинником є також задоволення економічних і культурних потреб національних меншин, що стає тестом на демократичність і відкритість суспільств. Зрештою, для ЦСЄ характерним є плюралізм ідентичностей і свобода вибору для індивіда, нації та держави, що прагнуть самостійно визначати власний шлях у складній системі міжнародних відносин. Відтак, можна припустити, що стратегія конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності має опиратися на позиціонування ЦСЄ як регіонального простору, де переплітаються історичні травми, культурні міфи та політичні євроінтеграційні прагнення, а ідентифікаційна модель є відображенням сукупності маркерів інтеграційних ідей, що визначають геополітичні перспективи національних держав, та суперечливих моделей їх історичного минулого.

Близькою для нас є позиція польського науковця В. Балюка, який довів, що парадигма політичної ідентичності ЦСЄ формувалася паралельно

²² Masłowski M. Myths and Political Symbols of Central and Eastern Europe Studium Europy Wschodniej. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020. S. 15.

з парадигмою модернізації національних держав регіону²³. В. Балюк акцентує увагу на тому, що в умовах російсько-української війни сучасна Росія, повертаючись до імперських практик, не демонструє зацікавленості у формуванні регіональних структур співпраці в ЦСЄ, адже й досі розглядає традиційну Східну Європу як сферу власних геополітичних претензій. Агресивні дії проти України є свідченням готовності держави-агресора дестабілізувати увесь регіон, використовуючи конфронтацію із Заходом як інструмент утвердження своєї влади. У цьому контексті одночасне створення концептуальних моделей та реальних інституцій співробітництва між державами ЦСЄ набуває особливого значення, адже саме вони можуть стати протипоказом імперським амбіціям Росії. Разом з тим, такі структури не повинні розглядатися як альтернатива ЄС чи НАТО, а радше як додатковий рівень інтеграції для нових членів та країн, що прагнуть долучитися до спільноти європейських цінностей²⁴.

Визначені особливості ЦСЄ як простору формування матриці регіональної ідентичності дозволяє здійснювати дослідження конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності через вивчення динаміки розгортання міждержавного українсько-польського діалогу, оскільки Польща претендує на роль політичного центру ЦСЄ, а Україна прагне закріпити власну позицію як політичного актора регіону. Відтак, саме динаміка українсько-польського діалогу є показником того, чи здатна Україна вибудовувати рівноправні відносини з державою, яка має амбіції бути регіональним лідером та оцінити, чи може вона забезпечити баланс між прагматичним партнерством і захистом власних інтересів.

Українсько-польський діалог як інституційне поле конструювання ЦСЄ-ідентичності України в умовах геополітичної турбулентності. Геополітичне маркування регіону означає його включення до певної символічної матриці, що постає основою процесу ідентифікації та формує функціональну модель регіональної ідентичності. Таке маркування зазвичай визначається характером політичних процесів, що відбуваються в межах конкретного регіону, його економічним потенціалом та рівнем суб'єктності у системі міжнародних відносин. Відтак, регіональна геополітична ідентичність дає відповідь на ключове питання: *Хто ми?* Для ЦСЄ-регіону пошук цієї відповіді набув особливої актуальності наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, коли відбувалися криза та розпад *соціалістичного табору*, що супроводжувалися демократичними

²³ Baluk W. Europa Środkowa i Wschodnia w okresie poszukiwania własnej tożsamości politycznej oraz zmian systemowych. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. T. 17 (1). S. 53.

²⁴ Ibid. S. 56–57.

трансформаціями в усіх країнах регіону. Одразу після колапсу соціалістичної системи, простір ЦСЄ почав геополітично маркуватися як постсоціалістичний, що сприяло формуванню сукупності відповідних маркерів постсоціалістичної ідентичності. Символічним стало те, що концептуалізація поняття *постсоціалізм* розпочалася на науковій конференції у Кракові в грудні 1990 р., присвяченій перспективам інституційного оформлення ринкової економіки у східноєвропейських країнах²⁵. Саме тоді виникли похідні категорії (постсоціалістична ідентичність, постсоціалістична економіка, постсоціалістичний табір) як спроба осмислити нову реальність, розвиток якої було складно прогнозувати.

Постсоціалістична ідентичність, як характеристика перехідного етапу до демократії, у 1990-х роках була притаманна як Україні, так і Польщі. Цей концепт активно використовувався для пояснення внутрішньополітичних трансформацій у країнах ЦСЄ, проте він не став автоматичною основою для формування ЦСЄ-ідентичності як геополітичного конструкту. Власне, постсоціалістичний досвід залишився важливим маркером модернізаційних процесів, але не перетворився на універсальний символ регіональної інтеграції. Часом це пов'язують з розмитими та невизначеними контурами сутності постсоціалізму: «Коли читаєш наукові статті про постсоціалістичні процеси «приватизації», про створення «приватної власності», розвиток «демократії» і «громадянського суспільства» ... опиняєшся у максимальній невизначеності. Починаєш розуміти, що ці терміни не відображають корисних концептів: вони є лише елементами масштабного політичного й ідеологічного потрясіння, яке безпідставно обмежують «Сходом»²⁶.

На початку 2000-х років у політологічному дискурсі дедалі чіткіше артикулювалися сумніви щодо доцільності маркування ЦСЄ як постсоціалістичного простору. Концепт постсоціалістичної ідентичності поступово втрачав аналітичну функціональність, адже сама категорія *постсоціалістичний* мала кілька суттєвих обмежень: вона відсилала до об'єкта, що зникав у часі; акцентувала на розриві, а не на спадкоємності; створювала своєрідну територіальну пастку та звужувала горизонти рефлексії щодо політичного майбутнього. У цьому контексті К. Хамфрі висловила припущення, що поняття постсоціалізму зникне тоді, коли покоління, сформоване в умовах соціалістичних режимів, піде з політичної сцени²⁷.

²⁵ Hausner J., Jessop B., Nielsen K. (eds). *Institutional Frameworks of Market Economies: Scandinavian and Eastern European Perspectives*. Aldershot: Avebury, 1993.

²⁶ Verdery K. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996. P. 38.

²⁷ Humphrey C. Does the Category of Postsocialism Still Make Sense? *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Hann C. (ed.). London: Routledge, 2001. P. 13.

Саме в цей період починає активно розвиватися альтернативний концепт пограниччя, який пропонував інший спосіб осмислення регіональної ідентичності. За два десятиліття швейцарський дослідник М. Мюллер знову поставив питання про необхідність концептуального перезавантаження проблеми постсоціалізму та пошуку нових категорій для аналізу регіону ЦСЄ. Він наголошував, що термін *постсоціалізм* був достатньо нейтральним і тому використовувався для опису неоднозначного політичного часу 1990-х років та невизначеного майбутнього як постсоціалістичних країн, так і світу загалом²⁸. Водночас жодна з концепцій не була методологічно достатньо стрункою, щоб пояснити, як у ситуації конкуренції різних способів концептуалізації минулого й теперішнього може відбуватися процес формування регіональної ідентичності, яка була б впізнаваною та значущою у сучасній геополітичній реальності. Для України ці дискурси мали стратегічне значення, адже вони демонстрували, що конструювання власної геополітичної ідентичності потребує виходу за межі постсоціалістичного дискурсу. Лише через створення нових символічних маркерів, які враховують сучасні виклики та прагнення до інтеграції, можна було забезпечити суб'єктність України та сформувати ідентичність, здатну витримати конкуренцію концептів й залишатися релевантною національним інтересам у глобальному контексті.

Процес формування матриці геополітичної ідентичності, включно з регіональною, завжди має тривалий і складний характер, оскільки залежить від поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників. За оцінками експертів GLOBSEC (2021), простір ЦСЄ у зовнішньому самопозиціонуванні є більш однорідним, ніж у вимірах історичних, політичних, економічних та соціокультурних характеристик окремих країн. Водночас регіон не позбавлений спільних маркерів геополітичної ідентичності. Для більшості населення держав регіону ЦСЄ-ідентичність постає як *мостова*, головним символом якої є уявлення про регіон як про міст між Сходом і Заходом. Її проявом є сприйняття інститутів ЄС та НАТО як важливих, але зовнішніх щодо національних держав та їхніх національних інтересів. У відповідях польських респондентів на запитання про бажане геополітичне позиціонування Польщі, відповідаючи на питання «Останнім часом в нашому суспільстві багато говорять про геополітичний і цивілізаційний позиціонуванні вашої країни. Хотіли б ви, щоб ваша країна була частиною Заходу, частиною Сходу абодесь посередині?», сформували таку сукупність бажаних геополітичних ідентичностей для своєї країни: 46 % вважали, що Польща має бути частиною Заходу (середній показник у країнах ЦСЄ – 38 %); 2 % – частиною Сходу

²⁸ Müller M. Goodbye, Postsocialism! *Europe Asia Studies*. 2019. Vol. 71 (4). P. 1–18.

(середній показник – 4 %); 43 % – між Сходом і Заходом (середній показник – 49 %)²⁹. Це свідчить про те, що для значної частини польського суспільства ЦСЄ-ідентичність у геополітичному вимірі є актуальною моделлю, яка не суперечить європейській ідентичності загалом.

Аналізуючи процес конструювання ЦСЄ-ідентичності України крізь призму конструктивістської методології, можемо констатувати, що саме динаміка українсько-польського міждержавного діалогу є ключовим полем артикуляції цієї моделі геополітичної ідентичності. У цьому випадку ми маємо справу з постійним процесом соціального та політичного маркування, де дискурсивні практики, інституційні рамки та символічні ресурси взаємодії України й Польщі формують нові контури регіональної самопрезентації. Європеїзація регіону, інтеграційні процеси та специфіка двосторонніх відносин між цими двома країнами ЦСЄ постали як механізмами конструювання нової для України геополітичної ідентичності. Відтак, українсько-польський діалог можна розглядати як серію етапів, кожен з яких має власну систему маркерів ідентичності: від символічного позиціонування України як постсоціалістичного актора до поступового набуття статусу політичного актора, що інтегрується до європейського політичного простору, на рівні якого відбувається артикуляція нових політичних смислів, символів та практик політичної взаємодії.

Перший етап українсько-польського міждержавного діалогу (1991–1999), який можна означити як фазу становлення, позначений домінуванням постсоціалістичних ідентичностей, що функціонували як головні дискурсивні ресурси легітимації нових політичних практик. У цей період відбувалося активне маркування простору через символи постсоціалізму, які визначали рамки взаємного сприйняття та задавали параметри політичної взаємодії. Водночас співвідношення між європейською та ЦСЄ ідентичностями було зміщене на користь останньої, адже саме вона забезпечувала первинну матрицю самопозиціонування у регіоні. Її ключовим маркером стало створення нових інституційних форматів співпраці: Центральноєвропейської ініціативи, Вишеградської четвірки та Карпатської ініціативи, які забезпечували формування практик соціального конструювання ідентичності, закріплюючи уявлення про спільний простір та формуючи символічні межі регіональної суб'єктності. У цьому сенсі перший етап українсько-польського діалогу можна інтерпретувати як процес артикуляції та інституціоналізації постсоціалістичних ідентичностей, що поступово трансформувалися на ресурси для формування європейської ідентичності та ЦСЄ-ідентичності і для України, і для Польщі.

²⁹ GLOBSEC. Trends 2021. Central & Eastern Europe one year into the pandemic. June 2021. URL: https://www.globsec.org/sites/default/files/2021-06/GLOBSEC-Trends-2021_final.pdf

Приєднання Польщі у 1991 р. та України у 1996 р. до Центрально-європейської ініціативи, започаткованої в листопаді 1989 р. як інституційний механізм вироблення стабільного та динамічного формату співпраці у політичній, економічній та соціокультурній сферах, можна вважати актом символічного маркування належності до регіону ЦЄ та декларуванням готовності посилювати й відтворювати відповідну регіональну ідентичність у геополітичному вимірі. Для обох держав цей крок означав прагнення до інституційної інтеграції через артикуляцію нових смислів безпеки та стабільності в межах ЦЄ. Важливою, на нашу думку, була позиція Польщі, яка у 1995 р. підтримала курс України на членство в цій організації, тим самим виступивши у ролі нормативного брокера, що легітимував участь Української держави як суб'єкта регіону ЦЄ в умовах нової геополітичної конфігурації системи міжнародних відносин. Водночас сама Польща не отримала у межах цієї структури достатніх ресурсів для утвердження статусу регіонального лідера, що засвідчує обмеженість сформованих інституційних рамок у процесі конструювання геополітичної ідентичності та демонструє, що символічні практики інтеграції не завжди трансформуються на реальні механізми політичного впливу.

Створення Вишеградської групи у 1991 р. стало декларуванням проєвропейських орієнтацій її учасників у внутрішньо- та зовнішньополітичному вимірі, які деталізувалося у прагненнях відновлення державної незалежності, демократії і свободи; ліквідації проявів тоталітарної системи в соціальній, економічній і духовній сферах; формування та розвитку парламентської демократії, сучасної правової держави, поваги до прав і свободи людини; створення ринкової моделі економіки; інтеграції країн-учасниць до європейської політичної, правової і економічної систем та європейського безпекового простору. Найбільш значущим результатом діяльності Вишеградської четвірки у 1990-х роках стало заснування Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (CEFTA, 1992), яка функціонувала як інституційний механізм конструювання нової моделі економічної взаємодії держав регіону. Її завданням було усунення торгових бар'єрів, забезпечення справедливих умов конкуренції та створення спільної економічної зони, що стала своєрідним майданчиком формування готовності інтеграції до економічного поля ЄС. CEFTA, координуючи економічну, промислову та аграрну політику, сприяла ствердженню нових маркерів регіональної ідентичності через економічні практики, які формувалися на рівні спільного простору. Активна й результативна участь Польщі у діяльності Вишеградської четвірки стала важливим ресурсом для її символічного позиціонування як держави з геополітичним статусом в ЦЄ-регіоні. Тобто, Польська держава змогла ствердити себе як нормативний

актор, який через інституційні та дискурсивні практики формував нову матрицю регіональної ЦСЄ-ідентичності.

Перший етап українсько-польського міждержавного діалогу став етапом артикуляції нових маркерів європейської ідентичності, що накладалися на постсоціалістичні дискурси. У цей період відбулася символічна інституціоналізація євроінтеграційних орієнтирів: у 1996 р. Україна та Польща майже синхронно заявили про наміри вступу до ЄС та НАТО. Це не лише означало зміну зовнішньополітичних пріоритетів, але й трансформувало саму природу двосторонніх відносин, які набули статусу особливих із виразними елементами стратегічного партнерства. Попри те, що Польща як держава-кандидат мала обмежені ресурси впливу в європейських та євроатлантичних структурах, вона перебрала на себе функцію нормативного посередника та лобіста України, закріплюючи її присутність у дискурсі європейської інтеграції. Після вступу Польщі до НАТО у 1999 р. її роль змінилася: в ідентифікаційному вимірі вона стала для України *актуальним Іншим* – державою, яка через послідовні зовнішньополітичні практики змогла витіснити постсоціалістичну модель ідентичності на периферію власної геополітичної стратегії. Це означало, що Польща почала функціонувати як символічний орієнтир, у взаємодії з яким Україна здійснювала переозначення власної ідентичності та формувала нові контури самопозиціонування у ЦСЄ.

Організація у березні 1999 р. українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції стала показовим маркером кризи постсоціалістичної моделі ідентичності для України. Цей формат діалогу виконував функцію трансляції польського досвіду набуття членства в ЄС як нормативного ресурсу, що мав бути інтегрований у дискурсивне поле української зовнішньої політики. Сам факт інституціоналізації двостороннього обговорення євроінтеграційних перспектив засвідчив, що постсоціалістичні маркери перестали виконувати роль ефективних інструментів легітимації регіональної ідентичності, поступаючись місцем новим символічним орієнтирам. Криза постсоціалістичної ідентичності в країнах ЦСЄ супроводжувалася активним входженням держав регіону до європейського простору, що послаблювало існуючі, але недостатньо функціональні, маркери ЦСЄ-ідентичності. У цьому контексті показовою є оцінка прем'єр-міністра Чехії В. Клауса, який наголошував, що пріоритетом для країн регіону стала європейська інтеграція, тобто встановлення максимально тісних економічних і політичних відносин із розвинутою Західною Європою, тоді як для внутрішньої ЦСЄ інтеграції залишалося «дуже мало місця»³⁰. У конструктивістському підході ця теза відображає процес переозначення ідентичності:

³⁰ Klaus V. Poznamky k středoevropské politice. *Český denník* (Praha). 1993. 20.1. S. 1.

від постсоціалістичної до європейської, де нові дискурсивні практики витісняють старі символічні матриці, формуючи нову матрицю регіонального самопозиціонування в просторі ЦСЄ.

Другий етап українсько-польського міждержавного діалогу (1999–2014) у конструктивістському вимірі слід інтерпретувати як фазу інтенсивного наповнення геополітичними смислами, коли відбувалося закріплення спільної ціннісної моделі та маркерів регіонального самопозиціонування, інтегрованих у європейську ідентифікаційну матрицю. У цей період дискурсивні практики двосторонньої взаємодії формували нову систему символів, що легітимували європейську траєкторію обох держав. Для України, яка продовжувала відтворювати окремі елементи постсоціалістичної моделі ідентичності, особливого значення набували зовнішньополітичні кроки польських партнерів, спрямовані на розгортання та утвердження європейської ідентифікаційної моделі. Польща продовжила виступати у ролі нормативного брокера, який демонстрував власну успішну інтеграцію та забезпечував ресурсне підсилення конкурентоспроможності європейського дискурсу в українському політичному середовищі. Саме через цю взаємодію відбувалося поступове витіснення постсоціалістичних маркерів регіональної ідентифікації на периферію геополітичної ідентифікаційної моделі України та ствердження нових символічних орієнтирів, що визначали траєкторію конструювання української ідентичності у просторі ЦСЄ.

Найбільш значущим кроком стала активна підтримка Польщею України як стратегічного партнера під час ухвалення резолюції Європейського парламенту щодо Спільної стратегії ЄС стосовно України у березні 2001 р., де місце України в Центральноєвропейській ініціативі було визначене як важливе³¹. Це означало символічне закріплення України у європейському дискурсі через інституційне визнання її ролі в регіоні. Подальше поглиблення політичного діалогу відбулося після вступу Польщі до ЄС у 2004 р. та подій Помаранчевої революції, коли обидві сторони визнали, що успіх європейського поступу України залежить від її геополітичного вибору та якості демократичних практик. У цьому контексті функціональне застосування принципів Європейської політики сусідства стало механізмом взаємного визнання спільних цінностей: верховенства права, справедливого управління, прав людини та меншин, ринкової економіки й сталого розвитку. Ці маркери закріплювали європейську ідентифікаційну модель як нормативну основу для українсько-польської взаємодії. Не менш

³¹ European Parliament. European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/20002000/2116(COS)). *Official Journal of the European Communities*. 5.12.2001. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d3ecb50a-fa2f-4e95-a4ca-f68eb3f0c17e.0004.01/DOC_53&format=PDF

важливим були ініціативи польської сторони щодо концептуалізації східного вектору політики ЄС, артикульовані у 2007 р. на конференції голів парламентів країн-членів у Братиславі та інституціоналізовані у форматі Східного партнерства 7 травня 2009 р. Для України ця ініціатива відкрила можливість оновлення договірно-правової бази відносин з ЄС через укладення Угоди про асоціацію, створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі та лібералізацію візового режиму. Для Польщі ж Східне партнерство стало інструментом артикуляції власної ролі у політичному ландшафті ЄС та просування національних інтересів у межах європейських інституцій. Тобто, Польща виступила як нормативний актор, який через інституційні та дискурсивні практики посилював свою ресурсну здатність до поглибленого сприйняття ідеї регіональної ЦСЕ-ідентичності державами, належними до цього простору.

Саме на другому етапі міждержавного українсько-польського діалогу Польща максимально мобілізувала ресурси для утримання України в європейському ідентифікаційному полі та актуалізації її історичної належності до європейського простору. Наполягаючи на необхідності визначення перспектив щодо членства України в ЄС та надання їй статусу держави з ринковою економікою, польська сторона сприяла створенню Європейського фонду демократії як інструменту підтримки українських інституцій. Тобто, Польща виступала у ролі нормативного брокера, який ініціював системні кроки, спрямовані на прискорення процесу євроінтеграції України, тим самим розширюючи смислове поле європейського *Ми* в українському суспільстві та політичному дискурсі. Сукупність цих практик, доповнена діями інших зацікавлених політичних акторів, привела до укладення Угоди про асоціацію України з ЄС, яка була ратифікована польським Сеймом 28 листопада 2014 р. та Сенатом 4 грудня того ж року. Цей політичний крок слід розглядати як інституційну артикуляцію нової ідентичності, де Україна отримала можливість закріпити себе у європейському дискурсі через нормативні та договірно-правові механізми, а Польща – підтвердити власну роль нормативного актора, що формує поле застосування регіональної ЦСЕ-ідентичності.

У процесі реалізації структурних реформ, що супроводжували вступ Польщі до ЄС, поряд із закріпленням європейської ідентичності в політичному дискурсі польського політикуму відбулася активна артикуляція й поглиблення концепту ЦСЕ-ідентичності з фокусом на два набори маркерів: європейської ідентичності та ЦСЕ-ідентичності, які використовувалися як взаємозалежні, але не конкуруючі. Результати дослідження GLOBSEC (2021), наведені вище, підтверджують, що ці ідентичності співіснують у взаємодоповнюваному форматі,

створюючи багаторівневу систему геополітичного самопозиціонування держав, належних до ЦСЄ регіону. Ключовим питанням стало визначення, чи може ЦСЄ-ідентичність виконувати роль *мостової ідентичності*, тобто бути символічним інструментом поєднання Сходу та Заходу. Відповідь на нього почала формуватися після 2014 р., коли російська агресія проти України, тимчасова окупація частини Донбасу та Криму радикально змінили геополітичний контекст. Саме ці події стали каталізатором переозначення регіональної ідентичності: центрально-східноєвропейська модель ідентичності почала набувати функціональних ознак дискурсивного ресурсу політичних еліт ЦСЄ регіону, здатного посилити легітимацію європейського *Ми* у протиставленні про(російському) *Іншому* та надати йому безпекової конотації.

Третій етап українсько-польського міждержавного діалогу, який розпочався у 2014 р. й тривав до лютого 2022 р., був етапом безпекової артикуляції ЦСЄ-ідентичності. Російська агресія проти України перетворила східний кордон Польщі на зону нестабільності. У цих умовах польські політичні еліти систематизували принципи власного геополітичного самопозиціонування, використовуючи вже усталені й впізнавані маркери європейської ідентичності та продукуючи нові символічні ресурси ЦСЄ-ідентичності. Від 2014 р. й українсько-польський міждержавний діалог увійшов у фазу безпекової артикуляції, що чітко відображено у стратегічних документах Польщі. Прийняття двох Стратегій національної безпеки (2014 та 2020 рр.) стало дискурсивним закріпленням нових маркерів ідентичності, де головним *Іншим* визначено Російську Федерацію. Фактично відбулася інституційна фіксація загроз, які формують рамки польського геополітичного самопозиціонування: по-перше, неоімперська політика Росії, реалізована через застосування військової сили проти України; по-друге, дезінформаційні кампанії, спрямовані проти Польщі, які мають спільні риси з аналогічними практиками, застосованими Росією в Україні. Для українсько-польських відносин це означало конструювання спільного простору безпеки, де спільна протидія російській агресії стала одним з маркерів спроможності ЦСЄ-ідентичності. Зауважимо, що у Стратегії 2020 р. окреслені ризики, пов'язані з поступовим руйнуванням міжнародного порядку, що створювало ширше поле для легітимації статусу Польщі як субрегіонального європейського лідера³². Орієнтація Стратегії на пріоритетність співпраці в рамках Бухарестської дев'ятки як інституційного формату НАТО, а вже після цього – у Вишеградській групі та Веймарському трикутнику, є дискурсивним підтвердженням прагнення Польщі закріпити за собою

³² Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. 2020. Warszawa. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf

статус безпекового лідера в ЦСЄ та наповнити маркери ЦСЄ-ідентичності безпековими смислами.

У межах одного з ключових інтеграційних проєктів для Польщі – Ініціативи трьох морів, започаткованої у 2015 р., відбулося закріплення нових маркерів ЦСЄ-ідентичності через безпеково-економічний дискурс. Ініціатива трьох морів була спрямована на зниження залежності держав регіону від російських енергетичних ресурсів шляхом формування коридору *Північ – Південь*, що символічно означало переозначення простору як автономного та здатного до самостійної артикуляції інтересів засобами геополітики. Для Польщі участь у цьому проєкті стала інституційним ресурсом конструювання власного статусу регіонального економічного лідера, адже саме через практики енергетичної диверсифікації та інфраструктурної інтеграції вона отримала можливість закріпити свою геополітичну роль лідера у ЦСЄ.

У квітні 2014 р. Вишеградська група разом із Болгарією та Румунією (формат V4+2) розробила Спільну стратегію просторового розвитку, спрямованої на координацію та оновлення національних програм економічного розвитку й соціально-територіальної згуртованості, розбудову транспортної мережі та технічної інфраструктури, вироблення спільної політики згуртованості в європейському просторі та узгодження галузевих стратегій, що впливають на територіальний розвиток. Цей проєкт став основою для розробки Макрорегіональної стратегії ЄС щодо розвитку Карпатського регіону (2018), що охопила Україну, Польщу, Угорщину та Словаччину. Таким чином відбулося дискурсивне закріплення Карпат як простору європейської спільноти, що було надважливим для розгортання процесу євроінтеграції України. Для Польщі ця стратегія мала принципове значення, оскільки відкривала нові можливості для реалізації «Національної стратегії регіонального розвитку до 2030 року»³³, зокрема для розвитку її південних регіонів. Важливим маркером стала перспектива створення інфраструктури транспортування скрапленого природного газу між морськими терміналами Польщі та Хорватії, що поряд з економічною диверсифікацією означало символічне закріплення Польщі як політичного актора, що реалізує лідерську стратегію на рівні ЦСЄ.

У рамках третього етапу Польща, маючи статус геополітичного ядра концепту ЦСЄ-ідентичності, доволі чітко маркувала це у своїй зовнішньополітичній діяльності та зовнішньополітичному дискурсі, відображенням якого є виступи міністрів закордонних справ. Деконструкція таких виступів дозволила

³³ Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030. URL: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego>

визначити метафори ідентифікації просторових орієнтацій. Одним з перших офіційних проявів маркування лідерства Польщі в геополітичному конструкті ЦСЄ-ідентичності в рамках четвертого етапу двосторонніх відносин стала інформація Міністра Закордонних Справ про завдання польської зовнішньої політики в 2015 р.³⁴. Розроблена після виборів 2015 р. «Стратегія польської політики зовнішньої 2017–2021» містить ще одне визначення геополітичного статусу Польщі: «Польща розташована в біфуркаційному центрі Європи на стику двох тектонічних геополітичних плит – Західної Європи, інституційним обличчям якої є НАТО і Європейський Союз, і Східної Європи, в якій значною мірою домінує Росія»³⁵.

Невдовзі, у 2016 р. Міністр закордонних справ Польщі В. Вашиковський акцентував увагу на визначенні місця Польщі в Центральній Європі та завдяки співпраці у Вишеградській четвірці – у Центрально-Східній Європі, позиціонуючи Польщу як частину *нашого регіону*, на противагу «старій Європі»³⁶: «Невід'ємним елементом польської європейської політики є регіональна співпраця. Ми покладаємо на неї великі надії, але ми також бачимо проблеми, з якими нам доведеться зіткнутися. (...) Ідея тіснішої європейської інтеграції або так званого «малого Шенгену» адресована насамперед країнам «старої Європи». Наш регіон не береться до уваги. Ми будемо протестувати проти таких рішень. ... Нинішня влада проводить регіональну політику, що впливає з особливого розташування Польщі в Європі. ... Ми не лише будемо присутні в різних форматах співпраці в рамках окремих регіонів, але й будемо прагнути через нашу країну наблизити північ і південь Європи, створити нову регіональну ідентичність в рамках Європейського Союзу»³⁷. У 2018 р. Польща визначається як частина ЄС, але одночасно як найбільша держава в регіоні ЦСЄ, що вказує на актуалізацію та посилення конструкту ЦСЄ-ідентичності.

Як наслідок, у 2020 р. за ініціативи польської політичної еліти міністри закордонних справ Литви, Польщі та України підписали спільну декларацію про створення Люблінського трикутника як нового формату регіональної співпраці, що маркує себе як центрально-східноєвропейський, апелюючи до багатовікових історичних і культурних зв'язків між трьома народами та закріплюючи нові символічні ресурси ідентичності. Його спрямованість передбачала посилення

³⁴ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2015 r. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: www.msz.gov.pl

³⁵ Strategia polskiej polityki zagranicznej 2017–2021. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. URL:

³⁶ Minister Witold Waszczykowski o priorytetach polskiej dyplomacji. Cały tekst wystąpienia. TVN24. 29.01.2016. URL: <https://tvn24.pl/polska/minister-witold-waszczykowski-o-priorytetach-polskiej-dyplomacji-caly-tekst-wystapienia-ra614739-ls3174202>

³⁷ Ibid.

політичних, економічних, інфраструктурних, військових та культурних зв'язків, що у дискурсивному полі легітимуються як відповідні європейським цінностям, безпековому простору НАТО, ідеям Східного партнерства та іншим форматам регіональної інтеграції, включно з Ініціативою трьох морів. Маркування простору Люблінського трикутника як простору європейської безпеки набуло особливого значення в умовах російської агресії проти України. Польща, Литва та Україна зобов'язалися координувати свої дії для дотримання норм міжнародного права як у тристоронньому форматі, так і на рівні двосторонніх відносин та участі в міжнародних організаціях. Для України цей формат має принципове значення, адже саме в його рамках було засуджено окупацію Росією Криму та частини Донецької й Луганської областей, підтверджено підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Водночас було схвалено європейський та євроатлантичний вектори розвитку України, відзначено ефективність реалізації реформ із використанням польського та литовського досвіду й практик ЄС. Люблінський трикутник став новою формою ствердження центрально-східноєвропейського *Ми* в умовах геополітичної турбулентності та невизначеності.

Четвертий етап українсько-польських двосторонніх відносин почався з повномасштабним вторгненням Росії в Україну у лютому 2022 р. Від цього часу весь спектр відносин між Україною та Польщею, що розгортався на основі ЦСЄ-ідентичності, слід інтерпретувати крізь призму російсько-української війни. Польща відразу позиціонувала себе як стратегічний партнер України, що проявилось у дискурсивному та інституційному закріпленні підтримки: ініціюванні рішень для мобілізації міжнародної спільноти, активізації дипломатичних каналів, ухваленні нормативно-правових актів щодо статусу українських біженців, наданні їм фінансової допомоги та юридичного захисту, що означало оновлення маркерів *Ми*, в якому Польща та Україна спільно протиставляли себе агресивному *Іншому* – Росії. Особливо значущою стала політична підтримка, висловлена 22 травня 2022 р. Президентом Польщі А. Дудою, який був першим лідером іноземної держави, що виступив в українському парламенті після початку масштабної російської агресії. Політик чітко та виразно задекларував офіційну позицію: «Польща ніколи не залишить Україну на самоті»³⁸. У своєму виступі він окреслив перспективи співпраці, наголосивши, що будь-яка напруга у польсько-українських відносинах є вигідною зовнішнім акторам і шкодить обом народам. Водночас польський президент продемонстрував готовність до рефлексії

³⁸ Виступ Президента Республіки Польща Анджея Дуди у Верховній Раді України. 22 травня 2022 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/wparl/224451.html>

над спірними історичними подіями, що вказує на артикуляцію важливості спільної геополітичної ідентичності, в якій історичні суперечності переозначаються як спільний досвід, що постає ресурсом для консолідації центрально-східноєвропейського Ми в умовах російсько-української війни. Політичним результатом символічної репрезентації Ми стало те, що 2 червня 2022 р. у Києві відбулися перші міжурядові консультації у форматі спільного засідання урядів України та Польщі, які в парадигмі конструктивізму є актом інституційної артикуляції оновленої моделі ЦСЄ-ідентичності в умовах російсько-української війни. Підписані двосторонні документи закріпили зобов'язання Польщі сприяти розвитку українських громад як невід'ємної частини плану відновлення³⁹.

Взаємодія України та Польщі у сфері безпеки посилила відповідні маркери ЦСЄ-ідентичності як спільного безпекового поля. Зокрема, підписана 8 липня 2024 р. «Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща»⁴⁰ стала логічним продовженням Спільної декларації, ухваленої у Вільнюсі 12 липня 2023 р. Сукупно ці два документи посилювали задекларовану раніше нову конфігурацію Ми, в якій Україна та Польща постали як партнери в протидії російській агресії. Головною метою угоди стала підтримка права України на самооборону, що означало інституційну артикуляцію безпекових маркерів у двосторонньому дискурсі. Сторони задекларували намір продовжувати пошук шляхів для зміцнення довгострокових відносин, особливо у сфері політики безпеки та оборони. Важливим елементом цього процесу є практична допомога: за перші два роки повномасштабної російської агресії Польща надала Україні 44 військові пакети озброєння та боєприпасів на суму понад 4 млрд євро.

Після періоду відносної стабільності у двосторонніх українсько-польських відносинах у 2022–2023 рр., у лютому 2024 р. вони увійшли у фазу загострення. Провокативним чинником стало блокування українського кордону польськими перевізниками, а згодом і фермерами. Такі дискурсивні акти тиску, спрямовані на артикуляцію економічних інтересів польських виробників, які висловлювали невдоволення транзитом українського зерна через Польщу та страх конкуренції з українським бізнесом в поєднанні з вимогами польських аграріїв в додаткових дотаціях стали з одного боку, відображенням внутрішньополітичної боротьби за ресурси, з іншої – інструментом спроби символічного конструювання України

³⁹ Відносини Польщі та України перейшли на найвищий рівень. *Урядовий кур'єр*. 7 вересня 2024 р. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vidnosini-ukrayini-ta-polshi-perejshli-na-najvishii/>

⁴⁰ Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Республікою Польща. *Офіційне інтернет-представництво Володимира Зеленського*. 8 липня 2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-92009>

Іншого та виведення її з поля спільних ідентичностей. В українському політичному дискурсі ця ситуація отримала негативне забарвлення, інтерпретувалася як провокативні дії маргінальних груп із можливим російським слідом. Проте тривалість акції та її радикалізація були зумовлені не лише економічними, а й політичними чинниками. Прихід до влади уряду Д. Туска створював очікування швидкого врегулювання кризи, однак ці сподівання не справдилися. Символічні публічні акти протестів (розсипання зерна) та використання провокативних гасел, що активно поширювалися медіа обох країн, спрямовувалися на генерування сталої конфліктної взаємодії між українським та польським соціумами. Але, попри загострення, кризову ситуацію вдалося поступово врегулювати на міжурядовому рівні та відновити означення простору українсько-польських відносин як джерела ЦСЄ-ідентичності.

Разом з цим, внутрішньополітичні процеси в Польщі подекуди розбалансовують хитку матрицю ЦСЄ-ідентичності. Зауважимо, що політичний простір Польщі у 2020-х роках набув виразної структури, в якій ліберальна, соціал-демократична, консервативна та національна політичні течії генерують конкуруючі і суперечливі дискурсивні практики та конструюють власні моделі як геополітичного *Ми*, так і символічні кордони ідентифікації *Іншого*. Відтак, означення стратегічних союзників, інтерпретація національної безпеки, роль міжнародних інституцій та організацій, а також визначення секторів безпеки набувають різного політичного значення та відображаються в дискурсивних позиціях представників означених течій польського політикуму. На нашу думку, починаючи з 2024 р. для Польщі стає характерним явище конкуренції ідентифікаційних моделей, коли кожна політична сила прагне закріпити власне бачення регіональної ролі держави у системі європейських відносин та ширше, на глобальному рівні. Для правих політичних течій у Польщі геополітика та мислення в категоріях міжнародної суб'єктності завжди виступали базовими рамками для осмислення зовнішньополітичних відносин, а смисли щодо історичного минулого маркувалися як важливі й необхідні для легітимації сучасних зовнішньополітичних стратегій та формування каркасу матриці геополітичних ідентифікаційних моделей. ЦСЄ субрегіон, який в історичному минулому функціонував як цивілізаційно-культурне ціле, у політичному дискурсі польських правих поставав тим простором безпеки, що артикулювався як фундаментальний маркер колективної ЦСЄ-ідентичності. Фактично, регіональний простір став символічним ресурсом для конструювання польського *Ми*, як референтного для інших держав ЦСЄ, й України, зокрема. Саме такий підхід був одним із головних імперативів зовнішньої політики президента Л. Качинського, який виходив із переконання, що Польща черпає силу з інтеграції

у ЦСЕ, через що зміцнює геополітичний потенціал усієї Європи⁴¹. Ця стратегія стверджувала образ ЦСЕ регіону як простору взаємної солідарності, де безпекові та культурно-цивілізаційні маркери формували нову матрицю ідентичності, що легітимувала Польщу як одного з ключових акторів у процесі конструювання центрально-східноєвропейського *Ми*.

Відповідно, в умовах геополітичної турбулентності та російсько-української війни постає питання про місце України у матриці ЦСЕ-ідентичності, інституційним ядром якої є польська зовнішньополітична стратегія. Розвиток українсько-польської співпраці у двосторонньому та багатосторонньому вимірі відображає об'єктивну спільність інтересів, що формується під впливом геополітичних умов та викликів і загроз російської агресивної політики. Ця спільність артикулюється як результат взаємного конструювання *Ми* у межах ЦСЕ-ідентичності, де *Іншим* є Росія з її неоімперською, ревізіоністською та агресивною політикою. Саме ця політика створює потребу у новій моделі відносин між Польщею та Україною, яка може бути визначена як *нове відкриття партнерства*. На думку польських експертів, такі відносини мають спрямовуватися в майбутнє, охоплюючи двосторонній, регіональний та загальноєвропейський рівні співпраці, відтак їхня інституційна система повинна ґрунтуватися на достовірності, стратегічному баченні, довгостроковій перспективі, взаємній повазі, реалізмі та прагматизмі. В практичній площині ствердження Польщі як ядра матриці ЦСЕ-ідентичності та втримання України в її полі, означає оновлення дискурсу добросусідства через новий двосторонній договір, який би враховував трансформації системи міжнародних відносин в умовах безпекових реалій, сформованих явищем геополітичної турбулентності. Чинний договір, що діє понад три десятиліття, був підписаний у зовсім інших геополітичних умовах, тому його символічні та інституційні маркери не відповідають сучасним викликам. Доцільним є формування нової формули стратегічного партнерства Польщі та України, яка інституціоналізує польсько-українську взаємодію, зокрема і з врахуванням контексту ЦСЕ-ідентичності⁴².

Важливо, що належність Польщі та України до простору ЦСЕ-ідентичності залежить від того, чи перетвориться історичний контекст

⁴¹ Trembicka K., Maj E., Pietraś M., Pawłowski K., Sanecka-Tyczyńska J. Surmacz B., Stępniewski T., Litwin-Lewandowska D., Wicha T. Raport ewaluacyjny koncepcji i programów w odniesieniu do polityki zagranicznej polski głównych nurtów politycznych we współczesnej polskiej myśli politycznej. Lublin, 2023. URL: <https://fundacjapan.pl/wp-content/uploads/2024/02/Raport-ewaluacyjny-koncepcji-i-programow-w-odniesieniu-do-polityki-zagranicznej-Polski-glownych-nurtow-politycznych-we-wspolczesnej-polskiej-.pdf>

⁴² Trembicka K., Maj E., Pietraś M., Pawłowski K., Sanecka-Tyczyńska J. Surmacz B., Stępniewski T., Litwin-Lewandowska D., Wicha T. Op. cit.

на домінуючий чинник, що блокує формування нової формули стратегічного партнерства. Різна чутливість до досвіду спільної *важкої історії* є лише одним з маркерів ЦСЄ-ідентичності, який не може визначати всю модель двосторонніх відносин України та Польщі. Принцип двосторонності має забезпечувати розмежування дискурсу про минуле від діалогу про теперішнє та майбутнє, де ключовим стає конструювання спільного *Ми*. Історичні суперечки не повинні визначати зміст динаміки поточного міждержавного співробітництва та блокувати розробку нової формули стратегічного партнерства, адже вони не виключають збігу геополітичних інтересів, потреб і загроз України та Польщі. Важливим є відхід від антагоністичного наративу в історичній політиці, яка часто формується під впливом внутрішньої політичної кон'юнктури та іноді підживлюється зовнішніми силами, що не зацікавлені у польсько-українському зближенні. На сьогодні обидві держави мають опиратися на ідею необхідності переозначення спільного історичного дискурсу як простору пам'яті, що не блокує, а навпаки легітимує сучасне партнерство у процесі конструювання центрально-східноєвропейської ідентичності.

Для деталізації конструкту ЦСЄ-ідентичності необхідно посилити співпрацю двох держав у форматах регулярних зустрічей на рівні президентів, прем'єр-міністрів та керівників міністерств, а також створення спеціалізованих інституцій при урядах обох країн, уповноважених з питань двосторонніх відносин, які мають стати інструментами закріплення нових маркерів партнерства. Політика символічних жестів, включно з апеляціями до досвіду минулої співпраці, потребує ретельного осмислення, адже вона є тим дискурсивним ресурсом для легітимації сучасної взаємодії двох держав, яка буде зрозумілою громадянам України та Польщі.

ЦСЄ-ідентичність: випробування громадською думкою. Держава як політичний актор не може існувати без спільних наративів, які об'єднують її громадян у відчутті спільної геополітичної суб'єктності. Саме ці наративи стають основою для формування стратегій публічної дипломатії та створення символічного бренду держави, що визначає її місце у міжнародному середовищі. Важливо підкреслити, що інсценізація локалізації держави, тобто її позиціонування у певному геополітичному чи культурному просторі, не матиме ефективності, якщо вона не буде підтримана суспільством. Розділені спільноти здатні продукувати різні, часто суперечливі локальні наративи, які відображають конкуренцію ідентичностей. Так, наратив про належність до Західної Європи може протиставлятися дискурсу ЦСЄ, а регіональні чи центральноєвропейські інтерпретації – північним. У цьому полягає складність сучасної політичної комунікації: держава змушена балансувати між різними

символічними уявленнями про себе, адже саме вони визначають її легітимність очам її громадян та у міжнародному середовищі.

Ідентифікація України як частини ЦСЄ простору значною мірою залежить від того, як її сприймають громадяни держав ЦСЄ, передусім Польщі, адже вона виступає ключовим посередником між Україною та європейськими інституціями та є ядром матриці ЦСЄ-ідентичності. Опираючись на дані багаторічних соціологічних вимірювань громадської думки в Польщі, можна констатувати, що польське суспільство історично не демонструвало сталої виразної симпатії до українців як європейської нації. Починаючи з 1993 р., коли Центр дослідження громадської думки (CBOS) започаткував систематичний моніторинг вимірювання ставлення поляків до інших європейських націй, індекс ставлення до українців мав переважно негативний характер. У перший рік вимірювання середнє значення за семибальною шкалою (від -3 до 3) становило -1,4 бали, що свідчило про домінування упереджених оцінок. Подальша динаміка засвідчила поступове пом'якшення позицій: у 2008 р. середнє значення досягло нейтрального рівня, що можна трактувати як певний злам у суспільних настроях під впливом процесів європейської інтеграції, характерних і для Польщі, і для України. До 2021 р. ця тенденція залишалася відносно стабільною, без істотних коливань і лише після початку масштабної російської агресії проти України, у 2023 р. індикатор ставлення поляків до українців досяг позитивного піку та становив 0,64 бали. Такий результат був, на нашу думку, наслідком геополітичних змін та зростання солідарності поляків з українцями в умовах викликів геополітичної турбулентності. Втім, уже у 2024 р. індекс знову набув негативного значення у -0,18 бали⁴³. Це свідчить про те, що в масовій політичній свідомості поляків переважають критичні установки щодо українців. Ймовірно, така регресія пояснюється реальними міжгруповими напруженнями, які виникають у процесі соціальної взаємодії з біженцями-українцями в Польщі та відображають більш глибокі суперечності у польсько-українських відносинах. Додаткове підтвердження означеної тенденції знаходимо у результатах опитування CBOS, проведеного у лютому 2025 р. Серед 20 країн, включених до опитування, Україна посіла лише тринадцяту позицію: 38 % респондентів задекларували неприязнь, симпатію висловили 30 % поляків, байдужість у ставленні до України та українців характерна для 27 %⁴⁴. Така структура відповідей демонструє, що негативні оцінки мають більшу вагу,

⁴³ Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Stosunek do sąsiednich narodów – ŚREDNIE na 7-punktowej skali. Ukraińcy. URL: https://www.cbos.pl/PL/trendy/trendy.php?trend_parametr=sasiednie_narody

⁴⁴ Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Stosunek Polaków do innych narodów. Opracowała Małgorzata Omyła-Rudzka. *Komunikat z Badań*. Nr 13/2025. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2025/K_013_25.PDF

ніж позитивні, а нейтральність залишається певним ресурсом політичної свідомості польського соціуму у формуванні як більш позитивного, так і більш негативного ставлення до України та українців.

На початку січня 2026 р. CBOS оприлюднив результати опитування, що стосувалося ставлення польського суспільства до прийому біженців з України та до російсько-української війни. Отримані дані засвідчили трансформацію громадських настроїв в польському суспільстві: якщо на початку 2022 р. рівень підтримки польської політики щодо прийому українських біженців становив 94 %, то вже у грудні 2025 р. цей показник знизився до 48 %, при чому 46 % опитаних висловилися проти продовження польської урядової політики підтримки українських біженців. На думку польських дослідників, ключовим предиктором чинників, що формують негативне ставлення поляків до українців, є ставлення до українців як до етнічної групи. Негативні оцінки українців як біженців частіше артикулювали ті респонденти, які: (1) схильні до оперування негативними стереотипами та дотримання високого рівня соціальної дистанції між етнічними групами; (2) переконані, що ЄС підриває суверенітет Польщі; (3) відчували соціальну дезінтеграцію після лютого 2022 р.; (4) мали низький рівень довіри до політичних інститутів Польщі, місцевого самоврядування, міжнародних організацій та медіа⁴⁵. Важливо зазначити, що негативні оцінки щодо українських біженців в Польщі частіше декларували молодші за віком респонденти, жінки та особи з правими політичними орієнтаціями.

П. Длугош, оцінюючи перспективи польсько-українських відносин у вимірі ставлення до України, українців та українських біженців в Польщі, а відтак перспектив зближення ідентифікаційних матриць двох держав у геополітичному вимірі, зазначає, що одним із головних чинників наростання неприязні до українських біженців у польському суспільстві виступає історична пам'ять про події на Волині та у Східній Галичині. Саме цей досвід формує стереотипи та соціальну дистанцію, які виявляються найсильнішим предиктором ставлення до українців як нації. Важливо, що рівень інтересу поляків до цих подій зріс із 59 % у 2008 р. до 92 % у 2023 р., що свідчить про посилення колективної травми та її актуалізацію в масовій польській свідомості. На думку дослідника, наслідком цієї травми є не лише недовіра до українців. Після початку масштабної російсько-української війни у публічному просторі Польщі виникло явище символічного тиску, коли від громадян очікували безумовної солідарності з українцями, і будь-які критичні голоси маргіналізувалися. Як наслідок, після інциденту з російськими дронами

⁴⁵ Fundacja Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS). Polacy o wojnie w Ukrainie i pomocy uchodźcom. Opracował Jonathan Scovil. *Komunikat z Badań*. Nr 2/2026. URL: https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty_tekst.php?id=7137

в польському небі у вересні 2025 р., за оцінками Res Futura 38 % коментарів в соціальних мережах приписали відповідальність Україні, тоді як Росії – лише 34 %⁴⁶. Важливим чинником зростання неприязні є аномія як відчуття нормативного хаосу та невизначеності. Війна, гібридні загрози, інфляція, страх перед конкуренцією на ринку праці формують несприятливий контекст для зростання позитивного сприйняття українців як нації, належної до ЦСЄ-простору. У стані хронічного стресу та інформаційного перевантаження польське суспільство активізує негативні стереотипи, сприймаючи українців як потенційну загрозу, а не як потенційних партнерів.

Коливання суспільних настроїв у Польщі, від негативних оцінок України та українців до короточасного позитивного піку й знову до регресії, демонструють, що опанування Україною ЦСЄ-ідентичності не є лінійним процесом. Попри те, що Україна демонструє визнану суб'єктність центрально-східноєвропейського дискурсу регіональної просторової ідентичності, її позиція залишається суперечливою: з одного боку, геополітична реальність і безпекові виклики об'єктивно закріплюють її у ЦСЄ, з іншого – суспільні упередження й стереотипи насичують образ Української держави маркерами геополітичної ідентифікаційної невизначеності, що потребує постійного доведення належності до ЦСЄ. Така амбівалентність не виключає Україну з регіону, а навпаки підтверджує її належність до нього, адже історія ЦСЄ завжди була позначена суперечностями, конкуренцією та водночас прагненням до співпраці. У цьому сенсі навіть негативні оцінки є ознакою того, що Україна сприймається як частина спільного простору, де конфлікти та солідарність формують складну та динамічну матрицю ідентичності.

Образ Польщі в українському суспільстві упродовж періоду масштабної російської агресії також є неоднорідним, але з переважанням позитивних асоціацій. Найчастіше вона постає як держава, що допомагає та підтримує Україну, а також як найближчий культурний і ментальний сусід (такої думки дотримуються в кожному випадку 13 % респондентів)⁴⁷. Для 9 % респондентів Польща

⁴⁶ Długosz P. O źródłach niechęci i dystansu Polaków wobec Ukraińców. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-piotr-dlugosz-kurica-nie-ptica-polsza-nie-zagranica-o-zrodlach-niecheci-i-dystansu-polakow-wobec-ukraincow/>

⁴⁷ Під час російсько-української війни польська компанія Info Sapiens здійснила чотири хвилі досліджень для Центру Мєрошевського (Польща), метою яких було вивчення ставлення українців до Польщі та поляків. Щоразу використовувалася репрезентативна вибірка (1000 респондентів), що забезпечувало охоплення населення всієї України. Опитування проводилися: 5–19 листопада 2025 р., 1–11 листопада 2024 р., 9–19 жовтня 2023 р. та 11–15 серпня 2022 р. Для аналітичних цілей було виділено регіони, які історично мали тісні зв'язки з Польщею, зокрема Галичину та Правобережну Україну (без Галичини, Закарпаття та Буковини). З 24 по 26 листопада 2025 р. було організовано шість фокус-групових інтерв'ю. По два інтерв'ю проводилися в кожному із зазначених регіонів: одне з учасниками віком 25–45 років та одне з респондентами 46–65 років. Переважна більшість учасників цих груп мала хоча б базове знання польської мови, досвід перебування у Польщі або підтримувала контакти з друзями чи родичами, які нині проживають у цій країні.

асоціюється з розвиненою країною та високим рівнем життя, для 8 % – з можливостями працевлаштування. Додатково респонденти відзначили привабливість країни, її культуру, доброзичливість людей та зв'язки через родичів, які живуть у Польщі. Водночас негативні оцінки висловили 13 %, а 6 % прямо пов'язали своє ставлення з актуальними проблемами, такими як блокада кордонів чи зернова криза. Частка тих, хто не зміг визначитися, становить 14 %⁴⁸. Загальна структура асоціацій у 2022–2025 рр. залишалася відносно стабільною.

Схожим є й ставлення українців до поляків. Хоча воно не є цілком однозначним, загальний вектор тяжіє до нейтрально-позитивного. Найчастіше їх описують як добрих людей і дружніх сусідів – по 9 %, а ще 8 % відзначають їхню допомогу. Водночас 8 % стверджують, що поляки ставляться до українців негативно, і стільки ж вважають їх «звичайними людьми» без означення набору специфічних типових характеристик. Ще 6 % наголошують на різноманітності рис – як позитивних, так і негативних, і така ж частка підкреслює близькість та схожість із українцями. Менші групи респондентів пов'язують поляків із зарозумілістю (4 %), загальною антипатією (4 %) або окремими рисами на кшталт *працьовитий, хитрий, веселий*. Радикальніші оцінки зустрічаються рідко, лише 1–2 % називають поляків «націоналістами», «зрадниками» чи висловлюють думку, що «їм набридли українці». Досить значною є частка відповідей, які не увійшли до основних категорій – 15 % класифіковано як «інші». Ще 14 % взагалі не змогли дати відповідь⁴⁹. Це свідчить про відсутність єдиного та усталеного образу поляків у масовій свідомості українців.

44 % українців сприймають поляків як націю, найбільш близьку до них у культурному вимірі, причому така оцінка особливо характерна для мешканців Галичини. У питанні прийняття поляків у статусі членів сім'ї, відповідь «чоловік / дружина або родич» отримала підтримку на рівні 62 %, тоді як варіант «житель України» набрав 80 %. Готовність бачити поляка чи польку у статусі «сусіда» або «колеги по роботі» висловили 77 % респондентів, а 75 % погодилися з тим, що вони можуть бути «близькими друзями»⁵⁰. Образ поляків як «союзників» визначили відповідними їх уявленням точним 68 % респондентів, а як «партнерів» – 67 %. Натомість більш емоційні визначення мають значно нижчий рівень підтримки: образ «брати / сестри» отримали загалом 47 % позитивних оцінок.

⁴⁸ Polska i polacy oczami ukraińców 2025. Raport Centrum Mieroszewskiego z badań opinii publicznej na Ukrainie. Warszawa: Centrum Mieroszewskiego, 2026. S. 36.

⁴⁹ Ibid. S. 39.

⁵⁰ Polska i polacy oczami ukraińców 2025. Raport Centrum Mieroszewskiego z badań opinii publicznej na Ukrainie. Warszawa: Centrum Mieroszewskiego, 2026. S. 44, 46.

Образ поляка як «ворога» здебільшого відкидається, зокрема 60 % обрали варіант «1 – зовсім не відповідає». Уявлення про поляків як конкурентів викликає суперечливі реакції: 41 % респондентів схильні приймати його, тоді як 37 % відкидають⁵¹. Під час фокус-групових інтерв'ю, проведених у різних регіонах України та різних вікових категоріях, учасників просили описати власні асоціації з Польщею та поляками. В усіх групах простежувалася поляризація та дихотомія, коли поруч із явно позитивними характеристиками з'являлися й виразно негативні. Показово, що одні й ті самі респонденти могли поєднувати протилежні оцінки, що відображало їхній особистий досвід контактів із поляками та багатшаровість образу цієї нації у свідомості українців⁵². Отже, у масовій свідомості українців поляки найчастіше постають у прагматичних ролях із нейтрально-позитивним забарвленням, їх сприймають як сусідів, союзників та партнерів. Ці дані свідчать про те, що попри суперечливі політичні та економічні моменти, у масовій свідомості українців поляки залишаються для українців однією з найбільш прийнятних і культурно споріднених націй.

Формування образу Польщі та поляків серед українців переважно формується поза політичним контекстом. Близько третини українців узагалі не цікавляться польською політикою, ще приблизно стільки ж асоціюють її лише з окремими іменами, але не можуть надати жодної конкретної інформації про цих діячів. Найбільший рівень негативного сприйняття має президент К. Навроцький: 15 % респондентів висловили скоріше негативне ставлення, 3 % – дуже негативне. Водночас найбільшу симпатію викликає прем'єр-міністр Д. Туск: третина українців оцінює його досить позитивно, 13 % – дуже позитивно. Він також є найвідомішим серед польських політиків, оскільки лише 22 % опитаних українців не знають його. Р. Сікорський посідає друге місце за рівнем позитивних оцінок: 9 % респондентів оцінюють його дуже позитивно, 28 % – скоріше позитивно, тоді як 30 % взагалі не знають цього політика. Ставлення до Я. Качинського є поміркованим: 25 % висловили позитивні оцінки, 6 % – негативні, але найбільша частка респондентів або не знає його (35 %), або не може визначитися з оцінкою (33 %)⁵³.

Для перспектив посилення ЦСЄ-ідентичності українців важливим є те, що упродовж 2022–2024 рр., 59 % з них не довіряли повідомленням в соціальних мережах про нібито агресивні плани Польщі щодо України, включно з твердженнями про наміри захопити Західні області та перетворити їх на польський

⁵¹ Op. cit. S. 53.

⁵² Op. cit. S. 52.

⁵³ Polska i polacy oczami ukraińców 2025.... S. 70.

протекторат. Цей рівень критичного ставлення не залежить від регіональних відмінностей. Основним джерелом інформації про Польщу для учасників фокус-груп залишалися українські медіа, найчастіше згадувалися канали в Telegram. Прямих повідомлень про плани захоплення Галичини респонденти не зустрічали й розцінюють такі тези як інформаційні диверсії Росії. Водночас вони зазначали, що саме від поляків неодноразово чули висловлювання на кшталт «Львів – це Польща», які, на їхню думку, є досить поширеними серед польського суспільства⁵⁴.

Умови геополітичної турбулентності, сформовані російсько-українською війною, вказують на потребу вироблення гнучкої стратегії формування ЦСЄ-ідентичності України, яка поєднує визнання ролі Польщі як союзника з критичним усвідомленням ризиків, що можуть підірвати довіру. Саме баланс між прагматичним партнерством і символічним лідерством визначатиме, чи зможе Польща залишатися одним із ключових стовпів регіональної ідентичності, а Україна – конструювати власну позицію як активного учасника цього процесу. У даному контекст особливої ваги набуває функціональність образу Польщі як стратегічного партнера в протидії російській агресії. За даними результатів соціологічних досліджень, проведених і українськими, і польськими дослідниками вимальовується досить специфічне смислове навантаження образу Польщі як стратегічного партнера України. За результатами дослідження, проведеного дослідниками Центру Мєрошевського, серед європейських держав, які українці найчастіше називають як головних постачальників військової допомоги, лідирують Велика Британія (32 %) та Німеччина (29 %). Польща у цьому переліку отримала 14 %, що свідчить про її значну, але не провідну роль у військовій підтримці. Водночас у гуманітарному вимірі Польща сприймається як другий за значенням донор після Німеччини: 25 % респондентів назвали Німеччину, а 23 % – Польщу, що демонструє майже рівнозначний рівень оцінки.

Очікування щодо подальшої підтримки Польщі залишаються високими: 88 % українців розраховують на її допомогу у протистоянні з російською агресією. Проте рівень переконаності у безумовній підтримці поступово знижується: з 37 % у 2024 р. до 30 % у 2025 р. Зауважимо, що в даному контексті важливими є й дані про те, що якщо у 2022 р. 73 % українців заявляли, що їхнє ставлення до поляків покращилося, то у 2025 р. цей показник знизився до 27 %. Водночас частка тих, чиє ставлення погіршилося, зростає з 1 % у 2022 р. до 17 % у 2025 р. Серед тих, хто висловив позитивну динаміку, 90 % пояснюють її допомогою поляків та їхньою готовністю надати притулок біженцям, а ті, хто змінили

⁵⁴ Оп. cit. S. 71, 74.

думку на гірше, найчастіше посилалися на негативне ставлення поляків до українців (46 %), зернову кризу та блокаду кордонів (32 %) ⁵⁵. Тобто образ Польщі як стратегічного партнера у масовій свідомості українців є нестабільним і залежить від конкретних політичних та економічних дій.

Результати експертного дослідження Разумков Центру також демонструють цікаву конфігурацію уявлень українців про міжнародну підтримку України та доповнюють аналіз їх ставлення до Польщі як потенційного ядра ЦСЄ-ідентичності. У переліку країн, що найбільшою мірою допомагають Україні у протистоянні російській агресії, Польща отримала 55,1 %, що ставить її на один рівень з Естонією (55,1 %) та нижче за Литву (62,3 %). Якщо розташувати країни за рівнем оцінки допомоги у спадному порядку, то Польща ділить 6–7 місця разом з Естонією, а її образ держави-партнера не є настільки домінантним, як уявлення про США (94,2 %), Велику Британію (87,0 %) чи Німеччину (79,7 %) ⁵⁶. Це свідчить про те, що у формуванні образу держави важливим є не лише масштаб допомоги, а й символічний вимір.

Соціологічні дані демонструють виразну амбівалентність у ставленні українців до Польщі. Якщо до більшості західних держав громадська думка є майже одноставно позитивною, зокрема Канада, Латвія, Велика Британія, Литва, Естонія, Франція, Німеччина та інші держави мають різницю між позитивними й негативними оцінками на рівні 80–90 %, то Польща вирізняється різко нижчим показником. Лише 18,2 % респондентів висловили цілком позитивне ставлення, ще 40,2 % – переважно позитивне, тоді як 24,5 % оцінили його переважно негативно, а 7,6 % – цілком негативно. У підсумку різниця між позитивними й негативними оцінками становить лише 26,3 %, що значно контрастує з високими показниками підтримки інших партнерів України. Для порівняння, навіть США, які мають певні суперечності у внутрішньополітичному дискурсі щодо допомоги Україні, демонструють різницю у 67,1 %, а Німеччина – 85,2 % ⁵⁷.

Цей результат свідчить про те, що ставлення українців до Польщі є набагато складнішим, ніж до інших західних союзників. З одного боку, Польща відіграє ключову роль у підтримці України, особливо у військовій та гуманітарній сферах. З іншого боку, внутрішні конфлікти, такі як блокада кордону польськими перевізниками та аграрними протестами, а також політичні заяви, що іноді

⁵⁵ Polska i polacy oczami ukraińców 2025... S. 41–42, 50–52.

⁵⁶ Разумков Центр. Зовнішня політика України: стан, тенденції, перспективи (вересень – жовтень 2024 р.). URL: <https://surl.li/heuzxu>

⁵⁷ Разумков Центр. Оцінка впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. Ставлення до іноземних держав та окремих ініціатив їх лідерів. Оцінка громадянами України легітимності правління Путіна (березень 2024 р.). URL: <https://surl.li/fyjkzv>

ставлять під сумнів стратегічну солідарність, формують відчуття недовіри й роздратування. Результати соціологічних досліджень Разумков Центру показують, що проблеми у відносинах з Польщею, зокрема тривала блокада кордону польськими фермерами та перевізниками, сприймаються українцями як один із найсерйозніших зовнішніх негативних чинників. Середній бал оцінки негативного впливу цих подій становить 4,5, що є найвищим показником серед усіх наведених у дослідженні подій і процесів, щодо яких вимірювалося ставлення українців. Зазначимо, що середній бал негативного впливу проблем у відносинах з Польщею (4,5) перевищує оцінки таких факторів, як внутрішньополітичні протистояння у США (4,4), недружня політика Угорщини (4,3) чи загострення ситуації в Європі (4,2)⁵⁸. Це свідчить про те, що українці відчують найбільш безпосередній і практичний тиск саме з боку польської сторони, тоді як інші процеси сприймаються більш віддалено й опосередковано. Це означає, що українське суспільство розглядає напруженість у відносинах з Польщею не як другорядну проблему, а як фактор, що безпосередньо впливає на економічну стабільність, логістику та загальне відчуття безпеки.

Результати соціологічного дослідження Разумков Центру також вказують на те, що ставлення українців до Польщі стрімко знижується у період з 2024 р.: якщо у травні – червні 2023 р. частка тих, хто висловлював цілком позитивне ставлення, становила 73,6 %, а переважно позитивне – ще 20,6 % (сумарно 91,8 %), у серпні 2023 р. цей показник залишався ще дуже високим – 89,7 %, що підтверджувало стабільно позитивний образ Польщі як стратегічного союзника, то вже у січні 2024 р. вона знизилася до 75 %, а в березні 2024 р. становила критично низький рівень 26,3 %⁵⁹. Причини такого падіння очевидно пов'язані з конкретними конфліктними ситуаціями, які мали безпосередній вплив на життя українців. Блокада кордону польськими перевізниками та аграріями, політичні заяви, що ставили під сумнів беззастережну підтримку України, а також загострення економічних суперечностей між двома країнами стали ключовими чинниками зміни громадських настроїв. Якщо на початку війни Польща сприймалася як держава, що безумовно підтримує Україну і виступає символом солідарності, то тепер у масовій свідомості вона дедалі більше асоціюється з проблемами, які ускладнюють українську боротьбу та підривають довіру до стратегічного партнерства.

⁵⁸ Разумков Центр. Оцінка впливу зовнішньополітичних чинників на Україну. Ставлення до іноземних держав та окремих ініціатив їх лідерів. Оцінка громадянами України легітимності правління Путіна (березень 2024 р.). URL: <https://surl.li/fyzkv>

⁵⁹ Разумков Центр. Вказ. праця.

У контексті наведених вище даних, особливого значення для стратегії конструювання ЦСЄ-ідентичності України набуває складна історія українсько-польських взаємин. Результати соціологічних досліджень показують, що близько 30 % українців вважають, що поляки повинні відчувати провину перед українцями за події минулого. У Галичині цей показник сягає 45 %, що значно перевищує рівень у Правобережній Україні (31 %) та інших регіонах (26 %). Водночас лише кожен п'ятий українець визнає сенс у почутті провини українців перед поляками. У Галичині таку позицію підтримали 23 %, на Правобережжі – 17 %, в інших регіонах – 20 %⁶⁰.

Попри цю асиметрію, більшість українців (54 %) підтримують ідею взаємних вибачень, які могли б стати інструментом примирення та зняття історичних суперечок. 40 % не бачать сенсу у вибаченнях з будь-якого боку, а прихильників односторонньої відповідальності майже немає: лише 2 % вважають, що вибачатися повинні тільки поляки, і 1 % – що лише українці. У Галичині ідею взаємних вибачень підтримали 61 %, на Правобережжі – 56 %, в інших регіонах – 52 %. Це свідчить про переважання прагматичного підходу, орієнтованого на пошук компромісу та уникнення загострення історичних конфліктів. Учасники фокус-груп також висловлювали підтримку взаємним вибаченням, наголошуючи на складності історичних стосунків між двома народами. При цьому вони підкреслювали, що сучасні покоління не несуть прямої відповідальності за минулі події, але історію слід знати й аналізувати об'єктивно. Водночас респонденти нагадували про тривале гноблення українців з боку польської влади у різні століття, що спричиняло заколоти та збройний опір, унаслідок якого гинули і поляки, і українці⁶¹. Висновки з цих дискусій вказують на потребу в історичному діалозі, можливо із залученням третіх сторін, і на важливість уникати нав'язування однією стороною власної інтерпретації минулого.

Третина українців не бачить істотних суперечностей у відносинах з Польщею, 14 % не змогли визначитися із відповіддю. Серед тих, хто має визначену позицію, найбільш часто згадуються історичні конфлікти: Волинська трагедія (23 %), а також суперечки, пов'язані з постаттю С. Бандери, територіальними питаннями та подіями Другої світової війни (12 %). Економічні та політичні проблеми сприймаються як менш значущі: блокада кордону та зернова криза згадуються у 16 % відповідей, негативне ставлення до українців та біженців – у 7 %, економічні суперечки – у 7 %, політичні розбіжності – у 2 %. Особливо показовим є значення Волинської трагедії: у 2025 р.

⁶⁰ Polska i polacy oczami ukraińców 2025... S. 77–78.

⁶¹ Polska i policy... S. 78.

майже третина українців (31 %) добре знали про цю подію, ще 57 % чули про неї. Загалом це 88 %, що більше, ніж у 2024 р. (81 %), і свідчить про зростання обізнаності та актуалізацію історичної пам'яті. У польському суспільстві очікують, що Україна змінить ставлення до УПА, яку звинувачують у загибелі десятків тисяч поляків на Волині та в Галичині. Українці не мають єдиної позиції щодо того, як реагувати на ці очікування: 54 % вважають, що слід створити спільну комісію істориків для розслідування цих подій, 25 % переконані, що потрібно пояснити полякам українське бачення ролі УПА, а 20 % наголошують, що це внутрішня справа України і немає потреби реагувати. Лише 4–5 % займають категоричну позицію: або повністю відкидають польські вимоги, або підтримують радикальну зміну ставлення до УПА⁶².

У контексті стратегії конструювання ЦСЄ-ідентичності України ці дані мають особливе значення. Вони демонструють, що історичні суперечки залишаються одним із ключових чинників у відносинах з Польщею, але водночас українське суспільство схиляється до прагматичних рішень – створення спільних комісій, ведення діалогу та пояснення власної позиції. Це свідчить про готовність до пошуку форм співпраці, які дозволяють зменшити напруженість і водночас зберегти власну інтерпретацію історії. Умови геополітичної турбулентності роблять такі підходи стратегічно важливими, оскільки дозволяють Україні позиціонувати себе як державу, здатну до конструктивного діалогу, що потенційно зміцнює її роль у ЦСЄ-регіоні та формує основу для спільної ідентичності, яка витримує зовнішні виклики. Разом з тим, як слушно зазначає Б. Торнквіст-Плева, зв'язки між державами ЦСЄ-регіону сформовані, але вони суперечливі й позбавлені міцної основи. Їхня слабкість походить із негативного тлумачення самої належності до регіону: відчуття спільності тут формується не на ґрунті солідарності, довіри чи взаємної підтримки, а радше через досвід колективних страждань і травматичних історичних катастроф. У різні періоди робилися спроби надати цій ідентичності більш позитивного змісту, зокрема через ідею панславізму, яка мала на меті створення ширшої культурної та політичної єдності, але ці концепти не набули значної підтримки й не змогли компенсувати функціональні дефіцити ЦСЄ-ідентичності⁶³. Саме ця амбівалентність робить ЦСЄ-ідентичність предметом постійних дискусій, де історичні травми зіштовхуються з прагненням до нових моделей регіональної солідарності.

⁶² Polska i policy... S. 81, 83, 85.

⁶³ Törnquist-Plewa B. Europa Wschodnia, Europa Zachodnia, Nowa Europa, czy po prostu Europa. *Przegląd Wschodni*. 2015. Nr. 14 (1). S. 27–46.

Основною геополітичною метою поширення й ствердження ЦСЄ-ідентичності є посилення простору безпеки в умовах російської агресії проти України. Йдеться про трансформацію регіональної ідентичності через створення нових наративів, що пов'язують державу з геополітичним регіоном ЦСЄ. У такий спосіб відбувається своєрідне *пересування* на карті, яке має радше дискурсивний, ніж матеріальний характер. Цей процес може тлумачитися як ідентифікація з нетериторіальними утвореннями, що функціонують на основі спільних цінностей і нагадують мережу взаємопов'язаних вузлів, до яких долучаються держави ЦСЄ. Особливу складність така символічна локалізація набуває у суспільствах, де існують глибокі розбіжності щодо ідентичності та базових цінностей. У цих випадках виникають блукаючі локальні наративи, які можуть змінюватися залежно від політичного циклу та ритму виборів. Такий маятниковий рух в ідентифікаційних стратегіях держави створює ризик втрати міжнародну довіру, адже кожне нове коливання маятника пропонує інший набір цінностей як основи геополітичної ідентичності. Відтак, держава може виглядати непослідовною у своїй зовнішній політиці, що знижує її легітимність у міжнародному середовищі.

Саме тому *символічне пересування* України у просторі потребує ретельно продуманих стратегій, які здатні забезпечити сталість ідентичності та одночасну адаптацію до нових викликів глобалізованого світу, пов'язаних з виходом країн ЦСЄ за межі геополітичної безсуб'єктності. Відповідь на ці виклики і дозволить дати Україні чітку відповідь на питання: *Хто Ми?*